

JACEK WOŹNY

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

**Bogusław Gediga, Anna Józefowska,
*Przemiany w obrzędku grzebalnym
w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza
w świetle analizy źródeł z cmentarzyska
w Domasławiu, pow. wrocławski i nekropolii
bliskiego regionu
(problemy zmian społeczno-kulturowych),
Wrocław 2019***

Monografia naukowa Bogusława Gedigi i Anny Józefowskiej poświęcona jest problematyce przemian w obrzędku grzebalnym w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza w świetle analizy źródeł z cmentarzyska w Domasławiu, pow. wrocławski i wybranych nekropoli z południowo-zachodniej Polski oraz terenów bardziej oddalonych, ale pozostających w kręgu tradycji pól popielnicowych. Przyjęty przez Autorów kontekst porównawczy jest szczególnie istotny dla uzasadnienia koncepcji o traktowaniu obszaru Śląska, części Wielkopolski i być może Kujaw jako regionalnej, północno-wschodniej prowincji halsztackiej. Cmentarzysko w Domasławiu stało się reprezentacyjnym stanowiskiem dla tej jednostki kulturowej. Na podstawie recenzowanej monografii oraz innych opracowań tego cmentarzyska należy podkreślić, że jest ono aktualnie jednym z najlepiej rozpoznanych stanowisk, zaliczanych do łużyckich pól popielnicowych na ziemiach polskich.

Publikacja przygotowana przez Bogusława Gedigę i Annę Józefowską tworzy punkt odniesienia dla innych środkowoeuropejskich stano-

wisk, zajmowanych w pradziejach przez społeczności łużyckie. W pełni oryginalny, nowatorski charakter monografii wynika z wykorzystania do interpretacji kultury duchowej danych z opracowań źródłowych przygotowanych dla Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, a także licznych analiz specjalistycznych w zakresie antropologii, ceramiki malowanej, szkła, tkanin, bursztynu, materiałów zwierzęcych, petrografii, metaloznawstwa, kwasów roślinnych i zwierzęcych, datowania C14 i innych. Na tle stanu badań nad obrządkiem pogrzebowym epoki brązu i wczesnej epoki żelaza prezentowana monografia wyróżnia się w pozytywny sposób, wnosząc ważny wkład do istniejącej wiedzy. W odróżnieniu od syntez poświęconych klasyfikacji i analizie źródeł funeralnych oraz prac podejmujących szczegółowe problemy religioznawcze, książka Bogusława Gedigi i Anny Józefowskiej łączy obie płaszczyzny w oparciu o wyjątkowe znaleziska archeologiczne z Domasławia.

Wykład tematyki badawczej przedstawiony został w recenzowanej monografii jasno i zrozumiale. Tekst posiada dobrą strukturę, poprzedzony jest wstępem oraz podzielony na kilka rozdziałów, zwieńczonych ogólną charakterystyką przemian obrządku grzebalnego od środkowej epoki brązu po wczesny okres epoki żelaza, w świetle wyników badań na cmentarzysku w Domasławiu. Główny problem, którym jest w omawianej publikacji obrządek pogrzebowy, został dobrze zdefiniowany i wyraźnie zaprezentowany już we wstępie. W kontekście szerokiego rozumienia przez Autorów obrzędów pogrzebowych jako zespołu działań od momentu śmierci aż do praktyk wynikających z kultu zmarłych, poddano analizie tak różnorodne aspekty, jak: wybór miejsca pod cmentarzysko, jego wewnętrzny podział, sposób deponowania szczątków ludzkich, formy grobów, ich budowę, rozmiary, konstrukcje oraz inwentarz grobowy, sposoby jego rozlokowania i rodzaje przedmiotów do nich złożone w obrębie wydzielonych faz użytkowania nekropolii.

Wszystkie analizowane cechy cmentarzyska w Domasławiu przedstawiono przy użyciu precyzyjnej terminologii oraz właściwie dobranych metod badawczych, m.in. typologicznej, planigraficznej i porównawczej, włącznie z inspiracjami religioznawczymi i antropologiczno-kulturowymi przy ocenie zjawisk światopoglądowych i społecznych. Niewątpliwym walorem współautorskiej monografii Bogusława Gedigi i Anny Józefowskiej jest oparcie ustaleń na kom-

pletnym, a co najmniej statystycznie istotnym materiale źródłowym z cmentarzyska w Domasławiu. Stanowisko znane jest od czasów przedwojennych, ale największe ratownicze badania wykopaliskowe na jego terenie prowadzono od lipca 2006 do września 2008 roku na zlecenie GDDKiA. Doprowadziły one do odkrycia ponad 2500 obiektów związanych z funkcjonowaniem ogromnej nekropolii, reprezentującej krąg kulturowy pól popielnicowych, datowanych od środkowego okresu epoki brązu do wczesnej epoki żelaza. Nie uchwycono wówczas jedynie północnej granicy cmentarzyska, wykraczającej poza teren inwestycji. Dużą wartością źródeł z Domasławia jest ich datowanie bezwzględne, bowiem dzięki serii 50 dat C14 stworzono całościowy model użytkowania cmentarzyska.

Interpretacja źródeł dokumentujących przemiany obrzędku grzebalnego na cmentarzysku w Domasławiu jest logiczna, przekonująca i poprawnie oparta na teorii i metodologii nauk. Najważniejsze wnioski dotyczące ogólnych przemian obrzędku grzebalnego zawarte zostały w ostatnim rozdziale monografii, jednak równie istotne są szczegółowe interpretacje poświęcone: chronologii, rozplanowaniu, architekturze i wyposażeniu poszczególnych obiektów z Domasławia. Cmentarzysko zajmuje teren polodowcowego wzniesienia, otoczonego dolinami potoków oraz podmokłymi nieckami dawnych zbiorników wodnych. Autorzy wyodrębnili cztery fazy użytkowania nekropolii, poczynając od starszej i środkowej epoki brązu przez młodszą i późną do okresu HC i HD3. Zauważono korelację pomiędzy chronologią a rozplanowaniem cmentarzyska, zgodnie z teoretycznymi modelami wskazanymi przez innych naukowców. Początkowo główną oś wytyczały domniemane groby kurhanowe, wokół których deponowano inne pochówki. Najstarsze groby datowane na pierwszą fazę zajmowały wyłącznie południowy fragment cmentarzyska, groby z drugiej fazy tworzyły strefę przemieszaną w jego centralnej części, a w obrębie północno-centralnej części nekropolii występowały przeważnie młodsze groby ze schyłku epoki brązu. Dalej na wschód i południowy wschód znajdowały się prawie wyłącznie pochówki datowane na końcowe fazy funkcjonowania cmentarzyska. Ze względu na pewne przemieszanie chronologiczne obiektów możliwy jest tu tzw. model cykliczny, gdy przestrzeń nekropolii poszerzano od określonego punktu, a następnie do niego powracano, nie niszcząc wcześniejszych pochówków.

Ludność chowająca swoich zmarłych na cmentarzysku w Domasławiu stosowała wyłącznie ciałopalny obrządek grzebalny. Autorzy monografii wyróżnili kilka sposobów deponowania w ziemi spalonych szczątków ludzkich. Najczęściej były one składane do naczyń ceramicznych i nakrywane, następnie umieszczane w jamie grobu wraz z pozostałym inwentarzem w postaci naczyń ceramicznych oraz całych przedmiotów lub fragmentów ozdób, narzędzi, przyborów toaletowych i broni, wykonanych z różnych surowców. Ważnym spostrzeżeniem badaczy jest to, że obiekty grobowe na cmentarzysku niemal zawsze orientowano dłuższą ścianą po osi wschód – zachód. Stałymi punktami odniesienia mogły być pozycje słońca i gwiazdozbiorów, a także widoczna na południowym wschodzie Ślęza. Na cmentarzysku w Domasławiu odkryto również tzw. groby symboliczne oraz liczne depozyty ceramiczne w sąsiedztwie jam grobowych. Uchwycono także różnego typu jamy, pojedyncze słupy czy budowle słupowe, związane zapewne z konstrukcją i oznaczeniem pochówków.

Dokładne analizy i interpretacje zwyczajów pogrzebowych przeprowadzone zostały odrębnie dla wszystkich faz użytkowania cmentarzyska w Domasławiu. Dzięki przyjętej metodzie porównawczej, Autorzy dokonali przeglądu przemian w obrządku grzebalnym na stanowisku w Domasławiu w kontekście obserwacji poczynionych na innych tego typu obiektach sepulkralnych. Pozwoliło to na wyróżnienie trzech głównych etapów tych przemian. Pierwszy to czas przejścia od okresu kultur mogiłowych do pól popielnicowych, charakteryzujący się silnym lokalnym zróżnicowaniem. Obejmuje on schyłek II EB i III EB (BD, HA1). W datach bezwzględnych jest to okres między 1350/1300 a 1200/1100 rokiem p.n.e. Pomiędzy III EB (BC, D, HA1) a HC (VIII wiek p.n.e.) wydzielono drugi, najdłuższy etap, związany z czasem pewnej stabilizacji kulturowej, dostrzegalnej również w obrządku pogrzebowym. Etap trzeci, niosący istotne zmiany, rozpoczyna się w VIII wieku p.n.e. (HC) i trwa do HD, czyli do około 400 roku p.n.e.

Dzięki logicznym i przekonującym interpretacjom znalezisk z Domasławia, Autorzy włączają je w krąg dalekosiężnych oddziaływań gospodarczo-społecznych na ziemi polskie, związanych z wpływami greckimi, etruskimi i halsztackimi. Najbardziej spektakularnymi argumentami w tym względzie są wśród zabytków ruchomych tzw. wózki kultowe i ich części, natomiast wśród obiektów nieruchomych,

tw. groby „księżące”. Wyposażenie i konstrukcja znanych halsztackich grobów komorowych z południowo-zachodnich obszarów ziem polskich (Kietrza i Domasławia) zdają się wskazywać, że były one kształtowane analogiczną motywacją, w której odnajdujemy wpływy cywilizacji śródziemnomorskiej. Nie jest jednak możliwe, jak słusznie zauważają Autorzy recenzowanej monografii, bezpośrednie przeniesienie wszystkich tych wartości z południa na północ Europy. Były one tylko pewną inspiracją dla lokalnej „arystokracji”, naśladowującej odległe wzory kulturowe. W grobach wyróżniającej się warstwy ludności na cmentarzysku w Domasławiu występowała nie tylko zwykła ceramika, ale podobnie jak w kręgu halsztackim wiele innych przedmiotów o luksusowym i prestiżowym charakterze. Pod tym względem groby z Domasławia stanowią pozycję wyjątkową, zwłaszcza jeżeli chodzi o naczynia malowane czy miecze, będące w dużej części „importami” z kręgu kultury halsztackiej i Italii. Autorzy uznają w swojej interpretacji tych znalezisk, że doktrynalne założenia, głównie religijne, wyobrażenia eschatologiczne kształtujące konstrukcję i wyposażenie grobów wyróżniającej się warstwy w społeczeństwach wczesnej epoki żelaza na południowo-zachodnich obszarach ziem polskich w wysokim stopniu skorelowane były z dokonującymi się przemianami w strukturze społecznej.

Oryginalne interpretacje obrzędowości grzebalnej, prowadzone w oparciu o analizy źródeł z cmentarzyska w Domasławiu, wsparte są wykorzystaniem obszernej literatury przedmiotu. Autorzy recenzowanej monografii wykorzystali ponad 250 publikacji naukowych, w tym ponad 90 obcojęzycznych. Wartościowym uzupełnieniem książki są liczne ryciny, posiadające ścisły związek z treścią monografii. Zamieszczono ponad 260 fotografii, planów i rysunków, charakteryzujących się wysoką jakością graficzną i czytelnością. W tekście znalazły się również tabele, syntetycznie prezentujące: zestawienie grobów i depozytów ceramicznych z podziałem na fazy użytkowania cmentarzyska, zestawienie grobów z podziałem na fazy i ilości oraz konstrukcję wewnętrzną, a także zestawienie ilościowe naczyń ceramicznych z podziałem na fazy. W podsumowaniu niniejszej recenzji stwierdzić należy, że monografia Bogusława Gedigi i Anny Józefowskiej reprezentuje najwyższy poziom naukowy i godna jest polecenia wszystkim badaczom pradziejów ziem polskich, zwłaszcza epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza.